

ДОДАТОК

ДЕЯКІ ЧИСЛОВІ ТА АЛГЕБРАЇЧНІ ВИРАЗИ

В межах двох відсотків

$$(2\pi)^{1/2} \approx 2.5; \quad \pi^2 \approx 10; \quad e^3 \approx 20; \quad 2^{10} \approx 10^3;$$

Гама функція $\Gamma(x+1) = x\Gamma(x)$

$$\Gamma(1/6) = 5.5663$$

$$\Gamma(3/5) = 1.4892$$

$$\Gamma(1/5) = 4.5908$$

$$\Gamma(2/3) = 1.3541$$

$$\Gamma(1/4) = 3.6256$$

$$\Gamma(3/4) = 1.2254$$

$$\Gamma(1/3) = 2.6789$$

$$\Gamma(4/5) = 1.1642$$

$$\Gamma(2/5) = 2.2182$$

$$\Gamma(5/6) = 1.1288$$

$$\Gamma(1/2) = 1.7725 = \sqrt{\pi} \quad \Gamma(1) = 1$$

Біноміальна теорема (справджується для $|x| < 1$ або коли α – додатне число):

$$(1+x)^\alpha = \sum_{k=0}^{\infty} \binom{\alpha}{k} x^k \equiv 1 + \alpha x + \frac{\alpha(\alpha-1)}{2!} x^2 + \frac{\alpha(\alpha-1)(\alpha-2)}{3!} x^3 + \dots$$

ВЕКТОРНІ ТОТОЖНОСТІ

Позначення: f, g – скаляри; $\vec{A}, \vec{B}$ – вектори; T – тензор, знак вектора над оператором набла опущено.

$$1) \vec{A} \cdot \vec{B} \times \vec{C} = \vec{A} \times \vec{B} \cdot \vec{C} = \vec{B} \cdot \vec{C} \times \vec{A} = \vec{B} \times \vec{C} \cdot \vec{A} = \vec{C} \cdot \vec{A} \times \vec{B} = \vec{C} \times \vec{A} \cdot \vec{B}$$

$$2) \vec{A} \times (\vec{B} \times \vec{C}) = (\vec{C} \times \vec{B}) \times \vec{A} = (\vec{A} \cdot \vec{C}) \vec{B} - (\vec{A} \cdot \vec{B}) \vec{C}$$

$$3) \vec{A} \times (\vec{B} \times \vec{C}) + \vec{B} \times (\vec{C} \times \vec{A}) + \vec{C} \times (\vec{A} \times \vec{B}) = 0$$

$$4) (\vec{A} \times \vec{B}) \cdot (\vec{C} \times \vec{D}) = (\vec{A} \cdot \vec{C})(\vec{B} \cdot \vec{D}) - (\vec{A} \cdot \vec{D})(\vec{B} \cdot \vec{C})$$

$$5) (\vec{A} \times \vec{B}) \times (\vec{C} \times \vec{D}) = (\vec{A} \times \vec{B} \cdot \vec{D}) \vec{C} - (\vec{A} \times \vec{B} \cdot \vec{C}) \vec{D}$$

$$6) \nabla(fg) = \nabla(gf) = f\nabla g + g\nabla f$$

$$7) \nabla \cdot (f\vec{A}) = f\nabla \cdot \vec{A} + \vec{A} \cdot \nabla f$$

$$8) \nabla \times (f\vec{A}) = f\nabla \times \vec{A} + \nabla f \times \vec{A}$$

$$9) \nabla \cdot (\vec{A} \times \vec{B}) = \vec{B} \cdot \nabla \times \vec{A} - \vec{A} \cdot \nabla \times \vec{B}$$

$$10) \nabla \times (\vec{A} \times \vec{B}) = \vec{A}(\nabla \cdot \vec{B}) - \vec{B}(\nabla \cdot \vec{A}) + (\vec{B} \cdot \nabla) \vec{A} - (\vec{A} \cdot \nabla) \vec{B}$$

$$11) \vec{A} \times (\nabla \times \vec{B}) = (\nabla \vec{B}) \cdot \vec{A} - (\vec{A} \cdot \nabla) \vec{B}$$

$$12) \nabla (\vec{A} \cdot \vec{B}) = \vec{A} \times (\nabla \times \vec{B}) + \vec{B} \times (\nabla \times \vec{A}) + (\vec{A} \cdot \nabla) \vec{B} + (\vec{B} \cdot \nabla) \vec{A}$$

$$13) \nabla^2 f = \nabla \cdot \nabla f$$

$$14) \nabla^2 \vec{A} = \nabla (\nabla \cdot \vec{A}) - \nabla \times \nabla \times \vec{A}$$

$$15) \nabla \times \nabla f = 0$$

$$16) \nabla \cdot \nabla \times \vec{A} = 0$$

Якщо e_1, e_2, e_3 – ортонормовані одиничні вектори, тензор другого порядку T може бути записаний у формі

$$17) T = \sum_{i,j} T_{ij} e_i e_j$$

У декартових координатах дивергенція тензора – вектор з компонентами

$$18) (\nabla \cdot T)_i = \sum_j \left(\partial T_{ji} / \partial x_j \right)$$

$$19) \nabla \cdot (\vec{A} \vec{B}) = (\nabla \cdot \vec{A}) \vec{B} + (\vec{A} \cdot \nabla) \vec{B}$$

$$20) \nabla \cdot (fT) = \nabla f \cdot T + f \nabla \cdot T$$

Нехай $\vec{r} = x\vec{i} + y\vec{j} + z\vec{k}$ – радіус-вектор величини r , від початку координат до точки x, y, z . Тоді

$$21) \nabla \cdot \vec{r} = 3$$

$$22) \nabla \times \vec{r} = 0$$

$$23) \nabla r = \vec{r}/r$$

$$24) \nabla(1/r) = -\vec{r}/r^3$$

$$25) \nabla \cdot (\vec{r}/r^3) = 4\pi\delta(\vec{r})$$

$$26) \nabla \vec{r} = I$$

Якщо V – об'єм, обмежений поверхнею S та $d\vec{S} = \vec{n}dS$, де $\vec{n}$ – одиничний вектор, спрямований назовні від V ,

$$27) \int_V dV \nabla f = \int_S d\vec{S} f$$

$$28) \int_V dV \nabla \cdot \vec{A} = \int_S d\vec{S} \cdot \vec{A}$$

$$29) \int_V dV \nabla \cdot T = \int_S d\vec{S} \cdot T$$

$$30) \int_V dV \nabla \times \vec{A} = \int_S d\vec{S} \times \vec{A}$$

$$31) \int_V dV (f \nabla^2 g - g \nabla^2 f) = \int_S d\vec{S} \cdot (f \nabla g - g \nabla f)$$

$$32) \int_V dV (\vec{A} \cdot \nabla \times \nabla \times \vec{B} - \vec{B} \cdot \nabla \times \nabla \times \vec{A}) = \int_S d\vec{S} \cdot (\vec{B} \times \nabla \times \vec{A} - \vec{A} \times \nabla \times \vec{B})$$

Якщо S – відкрита поверхня, обмежена контуром C , елемент довжини якої $d\vec{l}$

$$33) \int_S d\vec{S} \times \nabla f = \oint_C d\vec{l} f$$

$$34) \int_S d\vec{S} \cdot \nabla \times \vec{A} = \oint_C d\vec{l} \cdot \vec{A}$$

$$35) \int_S (d\vec{S} \times \nabla) \times \vec{A} = \oint_C d\vec{l} \times \vec{A}$$

$$36) \int_S d\vec{S} \cdot (\nabla f \times \nabla g) = \oint_C f dg = - \oint_C g df$$

ДИФЕРЕНЦІАЛЬНІ ОПЕРАТОРИ В КРИВОЛІНІЙНИХ КООРДИНАТАХ

Циліндричні координати

$$\text{Дивергенція} \quad \nabla \cdot \vec{A} = \frac{1}{r} \frac{\partial}{\partial r} (r A_r) + \frac{1}{r} \frac{\partial A_\phi}{\partial \phi} + \frac{\partial A_z}{\partial z}$$

$$\text{Градiєнт} \quad (\nabla f)_r = \frac{\partial f}{\partial r}; \quad (\nabla f)_\phi = \frac{1}{r} \frac{\partial f}{\partial \phi}; \quad (\nabla f)_z = \frac{\partial f}{\partial z}$$

$$\text{Ротор} \quad (\nabla \times \vec{A})_r = \frac{1}{r} \frac{\partial A_z}{\partial \phi} - \frac{\partial A_\phi}{\partial z}; \quad (\nabla \times \vec{A})_\phi = \frac{\partial A_r}{\partial z} - \frac{\partial A_z}{\partial r};$$

$$(\nabla \times \vec{A})_z = \frac{1}{r} \frac{\partial}{\partial r} (r A_\phi) - \frac{1}{r} \frac{\partial A_r}{\partial \phi}$$

$$\text{Лапласіан} \quad \nabla^2 f = \frac{1}{r} \frac{\partial}{\partial r} \left(r \frac{\partial f}{\partial r} \right) + \frac{1}{r^2} \frac{\partial^2 f}{\partial \phi^2} + \frac{\partial^2 f}{\partial z^2}$$

$$\text{Лапласіан вектора} \quad (\nabla^2 \vec{A})_r = \nabla^2 A_r - \frac{2}{r^2} \frac{\partial A_\phi}{\partial \phi} - \frac{A_r}{r^2};$$

$$(\nabla^2 \vec{A})_\phi = \nabla^2 A_\phi + \frac{2}{r^2} \frac{\partial A_r}{\partial \phi} - \frac{A_\phi}{r^2}; \quad (\nabla^2 \vec{A})_z = \nabla^2 A_z$$

$$\text{Компоненти} \quad (\vec{A} \cdot \nabla) \vec{B}$$

$$(\vec{A} \cdot \nabla \vec{B})_r = A_r \frac{\partial B_r}{\partial r} + \frac{A_\phi}{r} \frac{\partial B_r}{\partial \phi} + A_z \frac{\partial B_r}{\partial z} - \frac{A_\phi B_\phi}{r}$$

$$(\vec{A} \cdot \nabla \vec{B})_\phi = A_r \frac{\partial B_\phi}{\partial r} + \frac{A_\phi}{r} \frac{\partial B_\phi}{\partial \phi} + A_z \frac{\partial B_\phi}{\partial z} + \frac{A_\phi B_r}{r}$$

$$(\vec{A} \cdot \nabla \vec{B})_z = A_r \frac{\partial B_z}{\partial r} + \frac{A_\phi}{r} \frac{\partial B_z}{\partial \phi} + A_z \frac{\partial B_z}{\partial z}$$

Дивергенція тензора

$$(\nabla \cdot T)_r = \frac{1}{r} \frac{\partial}{\partial r} (r T_{rr}) + \frac{1}{r} \frac{\partial T_{\phi r}}{\partial \phi} + \frac{\partial T_{zr}}{\partial z} - \frac{T_{\phi\phi}}{r}$$

$$(\nabla \cdot T)_\phi = \frac{1}{r} \frac{\partial}{\partial r} (r T_{r\phi}) + \frac{1}{r} \frac{\partial T_{\phi\phi}}{\partial \phi} + \frac{\partial T_{z\phi}}{\partial z} + \frac{T_{\phi r}}{r}$$

$$(\nabla \cdot T)_z = \frac{1}{r} \frac{\partial}{\partial r} (r T_{rz}) + \frac{1}{r} \frac{\partial T_{\phi z}}{\partial \phi} + \frac{\partial T_{zz}}{\partial z}$$

Сферичні координати

Дивергенція

$$\nabla \cdot \vec{A} = \frac{1}{r^2} \frac{\partial}{\partial r} (r^2 A_r) + \frac{1}{r \sin \theta} \frac{\partial}{\partial \theta} (\sin \theta A_\theta) + \frac{1}{r \sin \theta} \frac{\partial A_\phi}{\partial \phi}$$

Градiєнт

$$(\nabla f)_r = \frac{\partial f}{\partial r}; \quad (\nabla f)_\theta = \frac{1}{r} \frac{\partial f}{\partial \theta}; \quad (\nabla f)_\phi = \frac{1}{r \sin \theta} \frac{\partial f}{\partial \phi}$$

Ротор

$$(\nabla \times \vec{A})_r = \frac{1}{r \sin \theta} \frac{\partial}{\partial \theta} (\sin \theta A_\phi) - \frac{1}{r \sin \theta} \frac{\partial A_\theta}{\partial \phi}$$

$$(\nabla \times \vec{A})_\theta = \frac{1}{r \sin \theta} \frac{\partial A_r}{\partial \phi} - \frac{1}{r} \frac{\partial}{\partial r} (r A_\phi)$$

$$(\nabla \times \vec{A})_\phi = \frac{1}{r} \frac{\partial}{\partial r} (r A_\theta) - \frac{1}{r} \frac{\partial A_r}{\partial \theta}$$

Лапласіан

$$\nabla^2 f = \frac{1}{r^2} \frac{\partial}{\partial r} \left(r^2 \frac{\partial f}{\partial r} \right) + \frac{1}{r^2 \sin \theta} \frac{\partial}{\partial \theta} (\sin \theta \frac{\partial f}{\partial \theta}) + \frac{1}{r^2 \sin^2 \theta} \frac{\partial^2 f}{\partial \phi^2}$$

Лапласіан вектора

$$(\nabla^2 \vec{A})_r = \nabla^2 A_r - \frac{2A_r}{r^2} - \frac{2}{r^2} \frac{\partial A_\theta}{\partial \theta} - \frac{2 \operatorname{ctg} \theta A_\theta}{r^2} - \frac{2}{r^2 \sin \theta} \frac{\partial A_\phi}{\partial \phi}$$

$$(\nabla^2 \vec{A})_\theta = \nabla^2 A_\theta + \frac{2}{r^2} \frac{\partial A_r}{\partial \theta} - \frac{A_\theta}{r^2 \sin^2 \theta} - \frac{2 \cos \theta}{r^2 \sin^2 \theta} \frac{\partial A_\phi}{\partial \phi}$$

$$(\nabla^2 \vec{A})_\phi = \nabla^2 A_\phi - \frac{A_\phi}{r^2 \sin^2 \theta} + \frac{2}{r^2 \sin \theta} \frac{\partial A_r}{\partial \phi} + \frac{2 \cos \theta}{r^2 \sin^2 \theta} \frac{\partial A_\theta}{\partial \phi}$$

Компоненти $(\vec{A} \cdot \nabla) \vec{B}$

$$(\vec{A} \cdot \nabla \vec{B})_r = A_r \frac{\partial B_r}{\partial r} + \frac{A_\theta}{r} \frac{\partial B_r}{\partial \theta} + \frac{A_\phi}{r \sin \theta} \frac{\partial B_r}{\partial \phi} - \frac{A_\theta B_\theta + A_\phi B_\phi}{r}$$

$$(\vec{A} \cdot \nabla \vec{B})_\theta = A_r \frac{\partial B_\theta}{\partial r} + \frac{A_\theta}{r} \frac{\partial B_\theta}{\partial \theta} + \frac{A_\phi}{r \sin \theta} \frac{\partial B_\theta}{\partial \phi} + \frac{A_\theta B_r}{r} - \frac{\operatorname{ctg} \theta A_\phi B_\phi}{r}$$

$$(\vec{A} \cdot \nabla \vec{B})_\phi = A_r \frac{\partial B_\phi}{\partial r} + \frac{A_\theta}{r} \frac{\partial B_\phi}{\partial \theta} + \frac{A_\phi}{r \sin \theta} \frac{\partial B_\phi}{\partial \phi} + \frac{A_\phi B_r}{r} + \frac{\operatorname{ctg} \theta A_\phi B_\theta}{r}$$

Дивергенція тензора

$$(\nabla \cdot T)_r = \frac{1}{r^2} \frac{\partial}{\partial r} (r^2 T_{rr}) + \frac{1}{r \sin \theta} \frac{\partial}{\partial \theta} (\sin \theta T_{\theta r}) + \frac{1}{r \sin \theta} \frac{\partial T_{\phi r}}{\partial \phi} - \frac{T_{\theta\theta} + T_{\phi\phi}}{r}$$

$$(\nabla \cdot T)_\theta = \frac{1}{r^2} \frac{\partial}{\partial r} (r^2 T_{r\theta}) + \frac{1}{r \sin \theta} \frac{\partial}{\partial \theta} (\sin \theta T_{\theta\theta}) + \frac{1}{r \sin \theta} \frac{\partial T_{\phi\theta}}{\partial \phi} + \frac{T_{\theta r}}{r} - \frac{\operatorname{ctg} \theta T_{\phi\phi}}{r}$$

$$(\nabla \cdot T)_\phi = \frac{1}{r^2} \frac{\partial}{\partial r} (r^2 T_{r\phi}) + \frac{1}{r \sin \theta} \frac{\partial}{\partial \theta} (\sin \theta T_{\theta\phi}) + \frac{1}{r \sin \theta} \frac{\partial T_{\phi\phi}}{\partial \phi} + \frac{T_{\phi r}}{r} + \frac{\operatorname{ctg} \theta T_{\phi\theta}}{r}$$

РОЗМІРНОСТІ Й ОДИНИЦІ

Щоб одержати значення величини в гаусових одиницях, необхідно помножити значення, виражене в одиницях СІ, на перевідний множник.

Фізична величина	Розмірність		Одиниці СІ	Перевідний множник	Гаусові одиниці
	СІ	Гаусова			
Ємність	$\frac{t^2 q^2}{ml^2}$	l	Фарад	9×10^{11}	см
Заряд	q	$\frac{m^{1/2} l^{3/2}}{t}$	Кулон	3×10^9	статкулон
Густина заряду	$\frac{q}{l^3}$	$\frac{m^{1/2}}{l^{3/2} t}$	Кулон/м ³	3×10^3	статкулон/см ³
Провідність	$\frac{t q^2}{ml^2}$	$\frac{l}{t}$	Сіменс	9×10^{11}	см/сек
Питома провідність	$\frac{t q^2}{ml^3}$	$\frac{1}{t}$	Сіменс/м	9×10^9	сек ⁻¹
Струм	$\frac{q}{t}$	$\frac{m^{1/2} l^{3/2}}{t^2}$	Ампер	3×10^9	статампер
Густина струму	$\frac{q}{l^2 t}$	$\frac{m^{1/2}}{l^{1/2} t^2}$	Ампер/м ²	3×10^5	статампер/см ²
Густина	$\frac{m}{l^3}$	$\frac{m}{l^3}$	кг/м ³	10^{-3}	г/см ³
Зміщення електричного поля	$\frac{q}{l^2}$	$\frac{m^{1/2}}{l^{1/2} t}$	Кулон/м ²	$12\pi \times 10^5$	статкулон/см ²
Напруженість електричного поля	$\frac{ml}{t^2 q}$	$\frac{m^{1/2}}{l^{1/2} t}$	Вольт/м	$\frac{1}{3} \times 10^{-4}$	статовольт/см

Фізична величина	Розмірність		Одиниці СІ	Пере- відний множ- ник	Гаусові одиниці
	СІ	Гаусова			
ЕРС	$\frac{ml^2}{t^2 q}$	$\frac{m^{1/2} l^{1/2}}{t}$	Вольт	$\frac{1}{3} \times 10^{-2}$	статвольт
Енергія	$\frac{ml^2}{t^2}$	$\frac{ml^2}{t^2}$	Джоуль	10^7	єрг
Густина енергії	$\frac{m}{lt^2}$	$\frac{m}{lt^2}$	Джоуль/м ³	10	єрг/см ³
Сила	$\frac{ml}{t^2}$	$\frac{ml}{t^2}$	Ньютон	10^5	дин
Частота	$\frac{1}{t}$	$\frac{1}{t}$	Герц	1	Герц
Імпеданс, опір	$\frac{ml^2}{tq^2}$	$\frac{t}{l}$	Ом	$\frac{1}{9} \times 10^{-11}$	сек/см
Індукція	$\frac{ml^2}{q^2}$	$\frac{t^2}{l}$	Генрі	$\frac{1}{9} \times 10^{-11}$	сек ² /см
Довжина	l	l	метр (м)	10^2	см
Напруженість магнітного поля	$\frac{q}{lt}$	$\frac{m^{1/2}}{l^{1/2} t}$	Ампер/м	$4\pi \times 10^{-3}$	Ерстед
Магнітний потік	$\frac{ml^2}{tq}$	$\frac{m^{1/2} l^{3/2}}{t}$	Вебер	10^8	Максвел
Магнітна індукція	$\frac{m}{tq}$	$\frac{m^{1/2}}{l^{1/2} t}$	Тесла	10^4	Гаус

Фізична величина	Розмірність		Одиниці СІ	Пере- відний множ- ник	Гаусові одиниці
	СІ	Гаусова			
Магнітний момент	$\frac{l^2 q}{t}$	$\frac{m^{1/2} l^{5/2}}{t}$	Ампер · м ²	10 ³	Ерстед · см ³
Намагніченість	$\frac{q}{lt}$	$\frac{m^{1/2}}{l^{1/2} t}$	Ампер/м	10 ⁻³	Ерстед
Магніторушійна сила	$\frac{q}{t}$	$\frac{m^{1/2} l^{1/2}}{t^2}$	Ампер	$\frac{4\pi}{10}$	Гільберт
Маса	m	m	кілограм (кг)	10 ³	грам (г)
Імпульс	$\frac{ml}{t}$	$\frac{ml}{t}$	кг · м/с	10 ⁵	г · см/сек
Густина імпульсу	$\frac{m}{l^2 t}$	$\frac{m}{l^2 t}$	кг/(м ² · с)	10 ⁻¹	г/(см ² · сек)
Магнітна проникність	$\frac{ml}{q^2}$	1	Генрі/м	$\frac{1}{4\pi} \times 10^7$	—
Діелектрична проникність	$\frac{t^2 q^2}{ml^3}$	1	Фарад/м	$36\pi \times 10^9$	—
Поляризація	$\frac{q}{l^2}$	$\frac{m^{1/2}}{l^{1/2} t}$	Кулон/м ²	3×10^5	статкулон/см ²
Потенціал	$\frac{ml^2}{t^2 q}$	$\frac{m^{1/2} l^{1/2}}{t}$	Вольт	$\frac{1}{3} \times 10^{-2}$	статвольт
Потужність	$\frac{ml^2}{t^3}$	$\frac{ml^2}{t^3}$	Ват	10 ⁷	ерг/сек

Фізична величина	Розмірність		Одиниці СІ	Перевідний множник	Гаусові одиниці
	СІ	Гаусова			
Густина енергії	$\frac{m}{lt^3}$	$\frac{m}{lt^3}$	Ват/м ³	10	ерг/(см ³ ·сек)
Тиск	$\frac{m}{lt^2}$	$\frac{m}{lt^2}$	Паскаль	10	дин/см ²
Магнітний опір	$\frac{q^2}{ml^2}$	$\frac{1}{l}$	Ампер/Вебер	$4\pi \times 10^{-9}$	см ⁻¹
Питомий опір	$\frac{ml^3}{tq^2}$	t	Ом·м	$\frac{1}{9} \times 10^{-9}$	сек
Питома теплопровідність	$\frac{ml}{t^3}$	$\frac{ml}{t^3}$	Ват/(м·град(К))	10 ⁵	ерг/(см·сек·град(К))
Час	t	t	секунда (с)	1	секунда (сек)
Векторний потенціал	$\frac{ml}{tq}$	$\frac{m^{1/2}l^{1/2}}{t}$	Вебер/м	10 ⁶	Гаус·см
Швидкість	$\frac{l}{t}$	$\frac{l}{t}$	м/с	10 ²	см/сек
В'язкість	$\frac{m}{lt}$	$\frac{m}{lt}$	кг/(м·с)	10	пуаз
Завихреність (ротор)	$\frac{1}{t}$	$\frac{1}{t}$	с ⁻¹	1	сек ⁻¹
Робота	$\frac{ml^2}{t^2}$	$\frac{ml^2}{t^2}$	Джоуль	10 ⁷	ерг

МІЖНАРОДНА СИСТЕМА (СІ) ПОЗНАЧЕНЬ

<i>Фізична величина</i>	<i>Назва одиниці</i>	<i>Позначення одиниці</i>	<i>Фізична величина</i>	<i>Назва одиниці</i>	<i>Позначення одиниці</i>
* довжина	метр	м	Електричний потенціал	вольт	В
* маса	кілограм	кг	Електричний опір	ом	Ом
* час	секунда	с	Електрична провідність	сіменс	См
* струм	ампер	А	Електрична ємність	фарад	Ф
* температура	кельвін	К	Магнітний потік	вебер	Вб
* кількість речовини	моль	моль	Магнітна індукція	генрі	Гн
* сила світла	кандела	кд			
† плоский кут	радіан	рад	напруженість магнітного поля	тесла	Т
† тілесний кут	стерадіан	ср			
частота	герц	Гц	Світловий потік	люмен	лм
енергія	джоуль	Дж	освітленість	люкс	лк
сила	ньютон	Н	Активність (радіоактивного джерела.)	бекерель	Бк
тиск	паскаль	Па			
потужність	ват	Вт	Поглинена доза (іонізуюча радіація)	грей	Гр
ел. заряд	кулон	Кл			

* основні одиниці СІ, † допоміжні одиниці

МЕТРИЧНІ ПРЕФІКСИ

Множник	Префікс	Символ	Множник	Префікс	Символ
10^{-1}	деци	д	10	дека	да
10^{-2}	санти	с	10^2	гекто	г
10^{-3}	мілі	м	10^3	кіло	к
10^{-6}	мікро	мк	10^6	мега	М
10^{-9}	нано	н	10^9	гіга	Г
10^{-12}	піко	п	10^{12}	тера	Т
10^{-15}	фемто	ф	10^{15}	пета	П
10^{-18}	атто	а	10^{18}	екса	Е

ФІЗИЧНІ КОНСТАНТИ (СІ)

Фізична величина	Позначення	Значення	Одиниця
Стала Больцмана	k	1.3807×10^{-23}	Дж·К ⁻¹
Елементарний заряд	e	1.6022×10^{-19}	Кл
Маса електрона	m_e	9.1094×10^{-31}	кг
Маса протона	m_p	1.6726×10^{-27}	кг
Гравітаційна стала	G	6.6726×10^{-11}	м ³ ·с ⁻² ·кг ⁻¹
Стала Планка	h $\hbar = h/2\pi$	6.6261×10^{-34} 1.0546×10^{-34}	Дж·с Дж·с
Швидкість світла у вакуумі	c	2.9979×10^8	м·с ⁻¹
Діелектрична проникність вакууму	ε_0	8.8542×10^{-12}	Ф·м ⁻¹
Магнітна проникність вакууму	μ_0	$4\pi \times 10^{-7}$	Гн·м ⁻¹
Відношення мас протона/електрона	m_p / m_e	1.8362×10^3	
Відношення заряд/маса електрона	e / m_e	1.7588×10^{11}	Кл·кг ⁻¹
Стала Рідберга	$R_\infty = me^4 / 8\varepsilon_0^2 ch^3$	1.0974×10^7	м ⁻¹
Радіус Бора	$a_0 = \varepsilon_0 h^2 / \pi m e^2$	5.2918×10^{-11}	м

<i>Фізична величина</i>	<i>Позначення</i>	<i>Значення</i>	<i>Одиниця</i>
Атомний переріз взаємодії	πa_0^2	8.7974×10^{-21}	м ²
Класичний радіус електрона	$r_e = e^2 / 4\pi\epsilon_0 m c^2$	2.8179×10^{-15}	м
Томпсонівський переріз взаємодії	$(8\pi/3)r_e^2$	6.6525×10^{-29}	м ²
Комптонівська довжина хвилі електрона	$h/m_e c$	2.4263×10^{-12}	м
	$\hbar/m_e c$	3.8616×10^{-13}	м
Стала тонкої структури	$\alpha = e^2 / 2\epsilon_0 \hbar c$	7.2974×10^{-3}	
	α^{-1}	137.04	
1-а радіаційна стала	$c_1 = 2\pi\hbar c^2$	3.7418×10^{-16}	Вт·м ²
2-а радіаційна стала	$c_2 = \hbar c/k$	1.4388×10^{-2}	м·К
Стала Стефана-Больцмана	σ	5.6705×10^{-8}	Вт·м ⁻² ·К ⁻⁴
Довжина хвилі, пов'язана з 1 еВ	$\lambda_0 = \hbar c/e$	1.2398×10^{-6}	м
Частота, пов'язана з 1 еВ	$\nu_0 = e/\hbar$	2.4180×10^{14}	Гц
Хвильове число, пов'язане з 1 еВ	$k_0 = e/\hbar c$	8.0655×10^5	м ⁻¹
Енергія, пов'язана з 1 еВ	$\hbar\nu_0$	1.6022×10^{-19}	Дж
Енергія, пов'язана з 1 Рідбергом	$m e^3 / 8\epsilon_0^2 \hbar^2$	13.606	еВ
Енергія пов'язана з 1 Кельвіном	k/e	8.6174×10^{-5}	еВ
Температура пов'язана з 1 еВ	e/k	1.1604×10^4	К
Число Авогадро	N_A	6.0221×10^{23}	моль ⁻¹
Стала Фарадея	$F = N_A e$	9.6485×10^4	Кл·моль ⁻¹
Газова стала	$R = N_A k$	8.3145	Дж·К ⁻¹ ·моль ⁻¹
Число Лошмідта	n_0	2.6868×10^{25}	м ⁻³
Атомна одиниця маси	m_u	1.6605×10^{-27}	кг

Фізична величина	Позначення	Значення	Одиниця
Стандартна температура	T_o	273.15	К
Атмосферний тиск	$p_0 = n_0 k T_0$	1.0133×10^5	Па
Тиск 1мм Hg (1 torr)		1.3332×10^2	Па
Молярний об'єм при н.у.	$V_0 = RT_0 / p_0$	2.2414×10^{-2}	м ³
Молярна маса повітря	M_{air}	2.8971×10^{-2}	кг
Калорія (cal)		4.1868	Дж
Прискорення вільного падіння	g	9.8067	м·с ⁻²

ФІЗИЧНІ КОНСТАНТИ (СГС)

Фізична величина	Позначення	Значення	Одиниця
Стала Больцмана	k	1.3807×10^{-16}	ерг/град (К)
Елементарний заряд	e	4.8032×10^{-10}	статкулон
Маса електрона	m_e	9.1094×10^{-28}	г
Маса протона	m_p	1.6726×10^{-24}	г
Гравітаційна стала	G	6.6726×10^{-8}	дин·см ² /г ²
Стала Планка	h $\hbar = h/2\pi$	6.6261×10^{-27} 1.0546×10^{-27}	ерг·сек ерг·сек
Швидкість світла у вакуумі	c	2.9979×10^{10}	см/сек
Відношення мас протона/електрона	m_p / m_e	1.8362×10^3	
Відношення заряд/маса електрона	e / m_e	5.2728×10^{17}	статкулон/г
Стала Рідберга	$R_\infty = \frac{2\pi^2 m e^4}{ch^3}$	1.0974×10^5	см ⁻¹
Радіус Бора	$a_0 = \hbar^2 / m e^2$	5.2918×10^{-9}	см
Атомний переріз	πa_0^2	8.7974×10^{-17}	см ²

Фізична величина	Позначення	Значення	Одиниця
Класичний радіус електрона	$r_e = e^2/mc^2$	2.8179×10^{-13}	см
Томпсонівський переріз	$(8\pi/3)r_e^2$	6.6525×10^{-25}	см ²
Комптонівська довжина хвилі електрона	$h/m_e c$	2.4263×10^{-10}	см
	$\hbar/m_e c$	3.8616×10^{-11}	см
Стала тонкої структури	$\alpha = e^2/\hbar c$ α^{-1}	7.2974×10^{-3} 137.04	
1-а радіаційна стала	$c_1 = 2\pi\hbar c^2$	3.7418×10^{-5}	ерг·см ² /сек
2-а радіаційна стала	$c_2 = \hbar c/k$	1.4388	см·град(K)
Стала Стефана-Больцмана	σ	5.6705×10^{-5}	ерг/(см ² ·сек·град ⁴)
Довжина хвилі, пов'язана з 1 еВ	λ_0	1.2398×10^{-4}	см
Частота, пов'язана з 1 еВ	ν_0	2.4180×10^{14}	Гц
Хвильове число, пов'язане з 1 еВ	k_0	8.0655×10^3	см ⁻¹
Енергія, пов'язана з 1 еВ		1.6022×10^{-12}	ерг
Енергія, пов'язана з 1 Рідбергом		13.606	еВ
Енергія пов'язана з 1 Кельвіном		8.6174×10^{-5}	еВ
Температура пов'язана з 1 еВ		1.1604×10^4	град(K)
Число Авогадро	N_A	6.0221×10^{23}	моль ⁻¹
Стала Фарадея	$F = N_A e$	2.8925×10^{14}	статкулон/моль
Газова стала	$R = N_A k$	8.3145×10^7	ерг/(град·моль)
Число Лошмідта	n_0	2.6868×10^{19}	см ⁻³
Атомна одиниця маси	m_u	1.6605×10^{-24}	г

Фізична величина	Позначення	Значення	Одиниця
Стандартна температура	T_o	273.15	град(К)
Атмосферний тиск	$p_0 = n_0 k T_0$	1.0133×10^6	дин/см ²
Тиск 1мм Hg (1 torr)		1.3332×10^3	дин/см ²
Молярний об'єм при н.у.	$V_0 = R T_0 / p_0$	2.2414×10^4	см ³
Молярна маса повітря	M_{air}	28.971	г
Калорія (cal)		4.1868×10^7	єрг
Прискорення вільного падіння	g	980.67	см/сек ²

ФОРМУЛИ ПЕРЕТВОРЕННЯ

В даному пункті використано позначення $\alpha = 10^2$ см/м, $\beta = 10^7$ єрг/Дж, $\varepsilon_0 = 8.8542 \times 10^{-12}$ Ф/м, $\mu_0 = 4\pi \times 10^{-12}$ Гн/м, $c = (\varepsilon_0 \mu_0)^{-1/2} = 2.9979 \times 10^8$ м/с і $\hbar = 1.0546 \times 10^{-34}$ Дж/сек. Щоб одержати коректну по розмірності формулу в системі одиниць СІ з виразу, записаного в гаусових одиницях, потрібно замінити кожну величину згідно з $\bar{Q} = \bar{k}Q$, де $\bar{k}$ – коефіцієнт у другому стовпчику таблиці, що відповідає Q . Так, для прикладу, формула $\bar{a}_0 = \bar{\hbar}^2 / \bar{m} \bar{e}^2$ для борівського радіуса стає $\alpha a_0 = (\hbar \beta)^2 / \left[(m \beta / \alpha^2) (e^2 \alpha \beta / 4\pi \varepsilon_0) \right]$ або $a_0 = \varepsilon_0 \hbar^2 / \pi m e^2$. Щоб перейти від СІ до природних величин, у яких $\hbar = c = 1$, потрібно використати формулу $Q = \hat{k}^{-1} \hat{Q}$, де $\hat{k}$ – коефіцієнт, що відповідає Q у третьому стовпчику. Таким чином, $\hat{a}_0 = 4\pi \varepsilon_0 \hbar^2 / \left[(\hat{m} \hbar / c) (\hat{e}^2 \varepsilon_0 \hbar c) \right] = 4\pi / \hat{m} \hat{e}^2$. (У перетворенні від одиниць СІ не замінюйте ε_0 , μ_0 або c).

<i>Фізична величина</i>	<i>Гаусові одиниці до СІ</i>	<i>Природні одиниці до СІ</i>
Ємність	$\alpha/4\pi\epsilon_0$	ϵ_0^{-1}
Заряд	$(\alpha\beta/4\pi\epsilon_0)^{1/2}$	$(\epsilon_0\hbar c)^{-1/2}$
Густина заряду	$(\beta/4\pi\alpha^5\epsilon_0)^{1/2}$	$(\epsilon_0\hbar c)^{-1/2}$
Струм	$(\alpha\beta/4\pi\epsilon_0)^{1/2}$	$(\mu_0/\hbar c)^{1/2}$
Густина струму	$(\beta/4\pi\alpha^3\epsilon_0)^{1/2}$	$(\mu_0/\hbar c)^{1/2}$
Електричне поле	$(4\pi\beta\epsilon_0/\alpha^3)^{1/2}$	$(\epsilon_0/\hbar c)^{1/2}$
Електричний потенціал	$(4\pi\beta\epsilon_0/\alpha)^{1/2}$	$(\epsilon_0/\hbar c)^{1/2}$
Електропровідність	$(4\pi\epsilon_0)^{-1}$	ϵ_0^{-1}
Енергія	β	$(\hbar c)^{-1}$
Густина енергії	β/α^3	$(\hbar c)^{-1}$
Сила	β/α	$(\hbar c)^{-1}$
Частота	1	c^{-1}
Індуктивність	$4\pi\epsilon_0/\alpha$	μ_0^{-1}
Довжина	α	1
Магнітна індукція	$(4\pi\beta/\alpha^3\mu_0)^{1/2}$	$(\mu_0\hbar c)^{-1/2}$
Напруженість магн. поля	$(4\pi\mu_0\beta/\alpha^3)^{1/2}$	$(\mu_0/\hbar c)^{1/2}$
Маса	β/α^2	$c/\hbar$
Імпульс	β/α	$\hbar^{-1}$
Потужність	β	$(\hbar c^2)^{-1}$
Тиск	β/α^3	$(\hbar c)^{-1}$
Опір	$4\pi\epsilon_0/\alpha$	$(\epsilon_0/\mu_0)^{1/2}$
Час	1	c
Швидкість	α	c^{-1}

РІВНЯННЯ МАКСВЕЛА

Назва або опис	CI	Гаусові
Закон Фарадея	$\nabla \times \vec{E} = -\frac{\partial \vec{B}}{\partial t}$	$\nabla \times \vec{E} = -\frac{1}{c} \frac{\partial \vec{B}}{\partial t}$
Закон Ампера	$\nabla \times \vec{H} = \frac{\partial \vec{D}}{\partial t} + \vec{J}$	$\nabla \times \vec{H} = \frac{1}{c} \frac{\partial \vec{D}}{\partial t} + \frac{4\pi}{c} \vec{J}$
Рівняння Пуассона	$\nabla \cdot \vec{D} = \rho$	$\nabla \cdot \vec{D} = 4\pi\rho$
Відсутність магнітних монополів	$\nabla \cdot \vec{B} = 0$	$\nabla \cdot \vec{B} = 0$
Сила Лоренца на заряд q	$q(\vec{E} + \vec{v} \times \vec{B})$	$q\left(\vec{E} + \frac{1}{c} \vec{v} \times \vec{B}\right)$
Матеріальні (невід'ємні) співвідношення	$\vec{D} = \varepsilon \vec{E}$ $\vec{B} = \mu \vec{H}$	$\vec{D} = \varepsilon \vec{E}$ $\vec{B} = \mu \vec{H}$

У плазмі $\mu \approx \mu_0 = 4\pi \times 10^{-7} \text{ Гн} \times \text{м}^{-1}$ (Гаусові одиниці: $\mu \approx 1$). Діелектрична стала задовольняє співвідношенню $\varepsilon \approx \varepsilon_0 = 8.8542 \times 10^{-12} \text{ Ф/м}$ (в Гаусових одиницях: $\varepsilon \approx 1$) за умови, що весь заряд розглядається як вільний. Використовуючи дрейфову апроксимацію $\vec{v}_\perp = \vec{E} \times \vec{B} / B^2$, можна розрахувати густину поляризаційного заряду і знайти діелектричну сталу $K \equiv \varepsilon / \varepsilon_0 = 1 + 36\pi \times 10^9 \rho / B^2$ (CI), $K \equiv \varepsilon / \varepsilon_0 = 1 + 4\pi \rho c^2 / B^2$ (СГС), де ρ – масова густина.

Електромагнітна енергія в об'ємі V задається співвідношенням:

$$\hat{W} = \frac{1}{2} \int_V dV (\vec{H} \cdot \vec{B} + \vec{E} \cdot \vec{D}) \text{ (CI)}, \quad \hat{W} = \frac{1}{8\pi} \int_V dV (\vec{H} \cdot \vec{B} + \vec{E} \cdot \vec{D}) \text{ (СГС)}.$$

Теорема Пойнтінга:

$$\frac{\partial \hat{W}}{\partial t} + \int_S \vec{N} \cdot d\vec{S} = - \int_V dV \vec{J} \cdot \vec{E},$$

де S – замкнута поверхня, що обмежує об'єм V , та вектор Пойнтінга (енергетичний потік через S) задається формулою $\vec{N} = \vec{E} \times \vec{H}$ (CI) або $\vec{N} = c\vec{E} \times \vec{H} / 4\pi$ (Гаусова).

ЕЛЕКТРИКА ТА МАГНЕТИЗМ

В даному підпункті, ε – діелектрична проникність, μ – проникність провідника, μ' – проникність навколишнього середовища, σ – питома провідність, $f = \omega/2\pi$ – частота випромінювання. Всі одиниці подано в СІ, якщо інше не зазначено.

Діелектрична постійна вакууму	$\varepsilon_0 = 8.8542 \times 10^{-12} \text{ Ф/м}$
Магнітна проникність вакууму	$\mu_0 = 4\pi \times 10^{-7} \text{ Гн/м} = 1.2566 \times 10^{-6} \text{ Гн/м}$
Опір вакууму	$R_0 = (\mu_0/\varepsilon_0)^{1/2} = 376.73 \text{ Ом}$
Ємність паралельних пластин площею A , розташованих на відстані d	$C = \varepsilon A/d$
Ємність концентричного циліндра довжиною l , радіусом a, b	$C = 2\pi\varepsilon l/\ln(b/a)$
Ємність концентричної сфери радіусом a, b	$C = 4\pi\varepsilon ab/(b-a)$
Коефіцієнт самоіндукції провідника довжиною l , по якому тече однорідний струм	$L = \mu l$
Взаємоіндуктивність паралельних провідників довжиною l , радіуса a , розташованих на відстані d	$L = (\mu' l/4\pi) [1 + 4 \ln(d/a)]$
Індуктивність круглого витка радіусом b , зробленого із провідника радіуса a , по якому тече однорідний струм	$L = b \{ \mu' [\ln(8b/a) - 2] + \mu/4 \}$
Час релаксації в середовищі із втратами	$\tau = \varepsilon/\sigma$
Глибина поверхневого шару в середовищі із втратами	$\delta = (2/\omega\mu\sigma)^{1/2} = (\pi f \mu\sigma)^{-1/2}$
Хвильовий опір у середовищі із втратами	$Z = [\mu/(\varepsilon + i\sigma/\omega)]^{1/2}$
Поле на відстані r від прямого провідника, по якому тече струм I (амперів)	$B_\theta = \mu I/2\pi r \text{ Т}, B_\theta = 0.2I/r \text{ Гс}$
Поле на відстані z уздовж осі від круглого витка радіуса a , по якому тече струм I	$B_z = \mu a^2 I / [2(a^2 + z^2)^{3/2}]$

ЕЛЕКТРОМАГНІТНА ЧАСТОТА / ДІАПАЗОН ДОВЖИН ХВИЛЬ

Позначення*	Частотний діапазон		Діапазон довжин хвиль	
	Нижній	Верхній	Нижній	Верхній
ULF**		30 Гц	10 Мм	
VF**	30 Гц	300 Гц	1 Мм	10 Мм
ELF	300 Гц	3 кГц	100 км	1 Мм
VLF	3 кГц	30 кГц	10 км	100 км
LF	30 кГц	300 кГц	1 км	10 км
MF	300 кГц	3 МГц	100 м	1 км
HF	3 МГц	30 МГц	10 м	100 м
VHF	30 МГц	300 МГц	1 м	10 м
UHF	300 МГц	3 ГГц	10 см	1 м
SHF	3 ГГц	30 ГГц	1 см	10 см
S	2.6	3.95	7.6	11.5
G	3.95	5.85	5.1	7.6
J	5.3	8.2	3.7	5.7
H	7.05	10.0	3.0	4.25
X	8.2	12.4	2.4	3.7
M	10.0	15.0	2.0	3.0
P	12.4	18.0	1.67	2.4
K	18.0	26.5	1.1	1.67
R	26.5	40.0	0.75	1.1
EHF	30 ГГц	300 ГГц	1 мм	1 см
Субміліметровий діапазон	300 ГГц	3 ТГц	100 мкм	1 мм
Інфрачервоний діапазон	3 ТГц	430 ТГц	700 нм	100 мкм

Позначення	Частотний діапазон		Діапазон довжин хвиль	
	Нижній	Верхній	Нижній	Верхній
Видимий діапазон	430 ТГц	750 ТГц	400 нм	700 нм
Ультрафіолетовий діапазон	750 ТГц	30 ПГц	10 нм	400 нм
Рентген	30 ПГц	3 ЕГц	100 пм	10 нм
Гамма-випромінювання	3 ЕГц			100 пм

*ULF – ультранизькі частоти (УНЧ), VF – голосові частоти (ГЧ), ELF – крайні низькі частоти (КНЧ), VLF – дуже низькі частоти (ДНЧ), LF – низькі частоти (НЧ), MF – середні частоти (СЧ), HF – високі частоти (ВЧ), VHF – дуже високі частоти (ДВЧ), UHF – ультрависокі частоти (УВЧ), SHF – надвисокі частоти (НВЧ), EHF – крайні високі частоти (КВЧ).

**Границя між УНЧ і ГЧ задається по-різному.

ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ПЛАЗМОВІ ПАРАМЕТРИ

Всі величини подано в гаусових (СГС) одиницях, крім температури (T , T_e , T_i), вираженої в еВ, маси іона (m_i), вираженої в одиницях маси протона, $\mu = m_i/m_p$; Z – значення заряду; k – стала Больцмана; K – хвильове число; γ – адіабатичний показник; $\ln \Lambda$ – Кулонівський логарифм.

Частоти

Електронна гірочастота	$f_{ce} = \omega_{ce}/2\pi = 2.80 \times 10^6 B$, Гц $\omega_{ce} = eB/m_e c = 1.76 \times 10^7 \cdot B$, рад/сек
Іонна гірочастота	$f_{ci} = \omega_{ci}/2\pi = 1.52 \times 10^3 Z \mu^{-1} \cdot B$, Гц $\omega_{ci} = ZeB/m_i c = 9.58 \times 10^3 Z \mu^{-1} \times B$, рад/сек
Електронна плазмова частота	$f_{pe} = \omega_{pe}/2\pi = 8.98 \times 10^3 n_e^{1/2}$, Гц $\omega_{pe} = (4\pi n_e e^2 / m_e)^{1/2} = 5.64 \times 10^4 n_e^{1/2}$, рад/сек

Іонна плазмова частота	$f_{pi} = \omega_{pi} / 2\pi = 2.10 \times 10^2 Z \mu^{-1/2} n_i^{1/2}, \text{ Гц}$ $\omega_{pi} = (4\pi n_i Z^2 e^2 / m_i)^{1/2} = 1.32 \times 10^3 Z \mu^{-1/2} n_i^{1/2}, \text{ рад/сек}$
Частота захоплених електронів	$\nu_{Te} = (eKE/m_e)^{1/2} = 7.26 \times 10^8 K^{1/2} E^{1/2}, \text{ сек}^{-1}$
Частота захоплених іонів	$\nu_{Ti} = (ZeKE/m_i)^{1/2} = 1.69 \times 10^7 Z^{1/2} K^{1/2} E^{1/2} \mu^{-1/2}, \text{ сек}^{-1}$
Частота зіткнень електронів	$\nu_e = 2.91 \times 10^{-6} n_e \ln \Lambda T_e^{-3/2}, \text{ сек}^{-1}$
Частота зіткнень іонів	$\nu_i = 4.80 \times 10^{-8} Z^4 \mu^{-1/2} n_i \ln \Lambda T_i^{-3/2}, \text{ сек}^{-1}$

Довжини

Електронна довжина де Бройля	$\lambda = \hbar / (m_e k T_e)^{1/2} = 2.76 \times 10^{-8} T_e^{-1/2}, \text{ см}$
Класична відстань мінімального зближення	$e^2 / kT = 1.44 \times 10^{-7} T^{-1}, \text{ см}$
Гірорадіус електрона	$r_e = v_{Te} / \omega_{ce} = 2.38 T_e^{1/2} B^{-1}, \text{ см}$
Гірорадіус іона	$r_i = v_{Ti} / \omega_{ci} = 1.02 \mu^{1/2} Z^{-1} T_i^{1/2} B^{-1}, \text{ см}$
Плазмова глибина поверхневого шару	$c / \omega_{pe} = 5.31 \times 10^5 n_e^{-1/2}, \text{ см}$
Дебаївська довжина	$\lambda_D = (kT / 4\pi n e^2)^{1/2} = 7.43 \times 10^2 T^{1/2} n^{-1/2}, \text{ см}$

Швидкості

Електронна теплова швидкість	$v_{Te} = (kT_e/m_e)^{1/2} = 4.19 \times 10^7 T_e^{1/2}, \text{ см/сек}$
Іонна теплова швидкість	$v_{Ti} = (kT_i/m_i)^{1/2} = 9.79 \times 10^5 \mu^{-1/2} T_i^{1/2}, \text{ см/сек}$
Іонна швидкість звуку	$C_s = (\gamma Z k T_e / m_i)^{1/2} = 9.79 \times 10^5 (\gamma Z T_e / \mu)^{1/2}, \text{ см/сек}$
Альфвенівська швидкість	$v_A = B / (4\pi n_i m_i)^{1/2} = 2.18 \times 10^{11} \mu^{-1/2} n_i^{-1/2} B, \text{ см/сек}$

Безрозмірні

(Відношення мас електрона/протона) ^{1/2}	$(m_e/m_p)^{1/2} = 2.33 \times 10^{-2} = 1/42.9$
Число частинок у сфері Дебая	$(4\pi/3)n\lambda_D^3 = 1.72 \times 10^9 T^{3/2} n^{-1/2}$
Альфвенівська швидкість/ швидкість світла	$v_A/c = 7.28 \mu^{-1/2} n_i^{-1/2} B$
Відношення електронної плазмової частоти/гірчастоти	$\omega_{pe}/\omega_{ce} = 3.21 \times 10^{-3} n_e^{1/2} B^{-1}$
Відношення іонної плазмової частоти/гірчастоти	$\omega_{pi}/\omega_{ci} = 0.137 \mu^{1/2} n_i^{1/2} B^{-1}$
Теплове/магнітне енергетичне відношення	$\beta = 8\pi n k T / B^2 = 4.03 \times 10^{-11} n T B^{-2}$
Магнітне/іонне відношення енергії спокою	$B^2 / 8\pi n_i m_i c^2 = 26.5 \mu^{-1} n_i^{-1} B^2$

ІОНОСФЕРНІ ПАРАМЕТРИ

Наступна таблиця дає середні нічні значення. Де приведено два значення, перше стосується нижньої області шару, а друге — верхньої границі.

Величина	<i>E</i> область	<i>F</i> область
Висота (км)	90 – 160	160 – 500
Густина (м^{-3})	$1.5 \times 10^{10} - 5 \times 10^{10}$	$5 \times 10^{10} - 2 \times 10^{11}$
Проінтегрована по висоті густина (м^{-2})	9×10^{14}	4.5×10^{15}
Частота зіткнень іонів з нейтральними частинками (с^{-1})	$2 \times 10^3 - 10^2$	0.5 – 0.05
Відношення гірчастоти іонів до частоти зіткнень	0.09 – 2.0	$4.6 \times 10^2 - 5.0 \times 10^3$
Частота зіткнень електронів з нейтральними частинками	$1.5 \times 10^4 - 9.0 \times 10^2$	80 – 10
Відношення гірчастоти електронів до частоти зіткнень	$4.1 \times 10^2 - 6.9 \times 10^3$	$7.8 \times 10^4 - 6.2 \times 10^5$
Середня молекулярна маса	28 – 26	22 – 16
Іонна гірчастота (с^{-1})	180 – 190	230 – 300
Нейтральний дифузійний коефіцієнт ($\text{м}^2/\text{с}$)	$30 - 5 \times 10^3$	10^5

Магнітне поле Землі в нижніх шарах іоносфери в екваторіальних широтах – приблизно $B_0 = 0.35 \times 10^{-4}$ Тл. Радіус Землі – $R_E = 6371$ км.

ПРИБЛИЗНІ ВЕЛИЧИНИ В ДЕЯКИХ ТИПОВИХ ПЛАЗМАХ

Тип плазми	n , см ⁻³	T , еВ	ω_{pe} , с ⁻¹	λ_D , см	$n\lambda_D^3$	ν_{ei} , с ⁻¹
Міжзоряний газ	1	1	6×10^4	7×10^2	4×10^8	7×10^{-5}
Газоподібна туманність	10^3	1	2×10^6	20	8×10^6	6×10^{-2}
Сонячна корона	10^9	10^2	2×10^9	2×10^{-1}	8×10^6	60
Дифузійна гаряча плазма	10^{12}	10^2	6×10^{10}	7×10^{-3}	4×10^5	40
Сонячна атмосфера, газовий розряд	10^{14}	1	6×10^{11}	7×10^{-5}	40	2×10^9
Тепла плазма	10^{14}	10	6×10^{11}	2×10^{-4}	8×10^2	10^7
Гаряча плазма	10^{14}	10^2	6×10^{11}	7×10^{-4}	4×10^4	4×10^6
Термоядерна плазма	10^{15}	10^4	2×10^{12}	2×10^{-3}	8×10^6	5×10^4
Тета-пінч	10^{16}	10^2	6×10^{12}	7×10^{-5}	4×10^3	3×10^8
Щільна гаряча плазма	10^{18}	10^2	6×10^{13}	7×10^{-6}	4×10^2	2×10^{10}
Лазерна плазма	10^{20}	10^2	6×10^{14}	7×10^{-7}	40	2×10^{12}

ПАРАМЕТРИ СОНЯЧНОЇ ФІЗИКИ

Параметр	Символ	Значення	Одиниця
Повна маса	$M_{\odot}$	1.99×10^{33}	г
Радіус	$R_{\odot}$	6.96×10^{10}	см
Прискорення сили тяжіння на поверхні	$g_{\odot}$	2.74×10^4	см·с ⁻²
Швидкість витоку	v_{∞}	6.18×10^7	см·с ⁻¹
Спрямований вгору потік маси в спікулах	—	1.6×10^{-9}	г·см ² ·с ⁻¹
Вертикально проінтегрована атмосферна густина	—	4.28	г·см ⁻²
Напруженість магнітного поля сонячної плями	$B_{\max}$	2500 – 3500	Гс
Ефективна температура поверхні	T_0	5770	К
Потужність випромінювання	$L_{\odot}$	3.83×10^{33}	єрг·с ⁻¹
Густина променевого потоку	F	6.28×10^{10}	єрг·см ⁻² ·с ⁻¹
Оптична глибина на довжині хвилі 500 нм, що виміряна від фотосфери	τ_5	0.99	—
Астрономічна одиниця (радіус земної орбіти)	AU	1.50×10^{13}	см
Сонячна стала на орбіті Землі	f	1.36×10^6	єрг·см ⁻² ·с ⁻¹

ХРОМОСФЕРА ТА КОРОНА

Параметр (одиниці)	Спокійне Сонце	Корональні діри	Активна область
Хромосферні променеві втрати ($\text{erg} \cdot \text{cm}^{-2} \cdot \text{s}^{-1}$)			
Низька хромосфера	2×10^6	2×10^6	$\geq 10^7$
Середня хромосфера	2×10^6	2×10^6	10^7
Верхня хромосфера	3×10^5	3×10^5	2×10^6
Всього	4×10^6	4×10^6	$\geq 2 \times 10^7$
Тиск перехідного шару ($\text{дин} \cdot \text{см}^{-2}$)	0.2	0.07	2
Температура корони (К) на відстані $1.1 R_{\odot}$	$1.1 - 1.6 \times 10^6$	10^6	$2,5 \times 10^6$
Втрати енергії корони ($\text{erg} \cdot \text{cm}^{-2} \cdot \text{s}^{-1}$)			
Провідність	2×10^5	6×10^4	$10^5 - 10^7$
Випромінювання	10^5	10^4	5×10^6
Сонячний вітер	$\leq 5 \times 10^4$	7×10^5	$< 10^5$
Всього	3×10^5	8×10^5	10^7
Втрата маси за рахунок сонячного вітру ($\text{г} \cdot \text{см}^{-2} \cdot \text{s}^{-1}$)	$\leq 2 \times 10^{-11}$	2×10^{-10}	$< 4 \times 10^{-11}$

